

УДК 159.9.07

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/42-2-28>

Олеся ЧЕРХАВА,

orcid.org/0000-0002-4504-0992

доктор філологічних наук, доцент,

завідувач кафедри англійської мови

Київського національного лінгвістичного університету

(Україна, Київ) *olesya_marchenko@yahoo.com*

ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДІАГНОСТИКИ СТУПЕНЯ РЕЗИЛЕНТНОСТІ РІЗНИХ СОЦІАЛЬНИХ ГРУП В УМОВАХ СТРЕСУ

У статті охарактеризовано експеримент як один із ефективних інструментів діагностики ступеня резилентності різних соціальних груп в умовах стресу.

Надано дефініції ключових термінів і понять: 1) соціальна група – сукупність людей, які мають загальну соціальну ознаку й виконують суспільно необхідну функцію в загальній структурі суспільного поділу праці й діяльності; 2) стан стрес – поява необхідності вирішити певну ситуацію і адаптуватися у нових умовах; 3) стресостійкість – це така характеристика із загальних якостей кожної людини, яка має стати ресурсом для подолання життєвих негараздів, адаптації до несприятливих змін, ефективного функціонування у суспільстві, фундаментом для мрій та їх успішного втілення; 4) резилентність – складна інтегральна властивість особистості, взаємозв'язана з системою елементів, що представлених комплексом інтелектуальних, когнітивних, емоційних й особистісних якостей, які забезпечують індивідові можливість переносити значні розумові, фізичні, вольові та емоційні навантаження, зберігаючи ефективність функціонування у стресогенній ситуації.

Розглянуто експеримент з позиції формальних точних наук: якщо експериментальна фізика розглядає комплекс досліджень про фізичні явища і світ загалом, основним методом якої є спостереження, то експериментальна математика передбачає використання прийомів підстановки, переміщення, доведення від супротивного для перевірки, підтвердження старих і одержання нових фактів / теорем із використанням методу доказового обчислення із сучасною технікою; а також з позиції експериментальної психології, де експеримент домінує при вивченні об'єкта в умовах спланованого та спеціально створеного зміщення реальності для отримання результатів, які можна узагальнити та використати для перевірки гіпотези.

Визначено, що для діагностики ступеня резилентності різних соціальних груп в умовах стресу можна застосовувати асоціативний експеримент із домінуючим його підвидом вільним асоціативним експериментом.

Ключові слова: експеримент, діагностика, соціальна група, стан стресу, резилентність, ступінь резилентності, вільний асоціативний експеримент.

Olesya CHERKHAVA,

orcid.org/0000-0002-4504-0992

Doctor of Sciences (Philology), Associate Professor;

Head of English Language Department

Kyiv National Linguistic University

(Ukraine, Kyiv) *olesya_marchenko@yahoo.com*

EXPERIMENT AS A TOOL FOR DIAGNOSING DEGREE OF RESILIENCE IN DIFFERENT SOCIAL GROUPS UNDER STRESS CONDITIONS

The paper describes the experiment as one of the effective tools for diagnosing the degree of resilience of different social groups under stress.

Definitions of main terms and concepts are provided: 1) a social group is defined as people who share a common social characteristic and perform a socially necessary function in the overall structure of the social division of activities; 2) a state of stress is the need to resolve and adapt to new circumstances; 3) resistance is a characteristic of the common qualities of each individual, which must become a resource for overcoming life's problems, adapting to adverse changes, effective functioning in society, the foundation for dreams and their successful implementation; 4) resilience is a complex integral property of a person, linked to a system of elements represented by a complex of intellectual, cognitive, emotional and personal qualities, which enable the individual to carry significant mental, physical, voluntary and emotional exertions, maintaining effective functioning in a stressful situation.

The experiment from the point of view of formal sciences is considered: experimental physics considers a complex of studies on physical phenomena and the world, experimental mathematics involves the use of substitution, displacement, propulsion, from the opposite, to test, confirmation of old and new facts / theorems using the method of evidence with

modern technology; as well as from the position of experimental psychology, where the experiment dominates the study of the object in the context of a planned and specially created reality shift to obtain results that can be generalized and used to test the hypothesis.

It is clear that an association experiment with a dominant subtypes of free associative experiment can be used to diagnose the degree of resilience of different social groups under stress.

Key words: *experiment, diagnostics, social group, stress, resilience, degree of resilience, free associative experiment.*

Постановка проблеми. Період пандемії, спричинений коронавірусною хворобою (COVID-19), не просто заактуалізував вивчення термінопоняття «ступінь резилентності», тобто «ступінь стресостійкості», але й пошук інструментарію, який допоможе його виміряти. Як показує практика, найбільш поширеною продовжує залишатися *експеримент*, що пов'язаний з трактуванням мови як здобутку індивіда (Залевська, 2005), етнокультурною специфікою образу світу представників різних національностей, опрацюванням наслідків спрямованих асоціацій, психолінгвістичним аналізом асоціативних полів слів-стимулів, які відбивають певні фрагменти (Терехова, 2017), принциповою єдністю психологічної природи асоціативних характеристик слів та психологічної моделі вільних асоціацій як способу вивчення мовної свідомості людини (Горошко, 2001). Тому одним із ефективних виявився *вільний асоціативний експеримент*.

Аналіз досліджень. Міцна теоретична база класичного асоціонізму в психології (Т. Браун, Дж. Мілль, О. Бен, Г. Спенсер) заклала цілу низку робіт, які внесли свою лепту у понятійний апарат **асоціативної лінгвістики**, зокрема *асоціативної граматики* (Караулов, 1999) та *асоціативної лексикографії* (Горошко, 2001) при аналізі системи семантичних та граматичних відношень, образів свідомості, мотивів та оцінки, або ж дослідженні мовної форми, яку приймає асоціювання, та мовних факторів (Денисевич, 2011). Дослідження асоціативного поля лексики швидко набуло популярності у а) *лінгвокультурології* при аналізі мовної картини світу (Терехова, 2017), б) *лінгвокогнітивних* дослідженнях, зокрема для використання асоціативного експерименту при репрезентації структури знання (Курганова, 2012) та довготривалої семантичної пам'яті (Ковтунович, 2004), в) *комунікативній лінгвістиці*, коли ситуацію асоціативного експерименту розглядають як різновид обставини спілкування (Городецька, 2002), г) *етнопсихолінгвістиці* із застосуванням комп'ютерного опрацювання (Загородня, 2018), д) *експериментальній психосемантиці* для побудови суб'єктивних семантичних просторів як операційних моделей категоріальних структур індивідуальної та суспільної свідомості (Петренко, 1988).

Асоціативний експеримент як діагностичний інструментарій часто застосовував у своїй психотерапевтичній практиці К. Юнг, згодом з'являється його трактування як *психодіагностичної методики* (XIX – поч. XX ст.) із детальною процедурою її проведення та чітким аналізом проходження асоціативного процесу (Горошко, 2001). Для того, щоб довести, що у різних або однакових соціальних групах можуть виникати схожі або відмінні групи асоціацій на стимули різного типу щодо певного явища (у нашому випадку резилентності в умовах стресу), передусім потрібно встановити, які інструменти та методи психології використовує лінгвістика для діагностики соціальних груп і відповідно до яких критеріїв може відбуватися диференціація цих груп (вікових, гендерних чи професійних). Вільний асоціативний експеримент передбачає розпізнавання асоціацій мовної особистості відповідно до її життєвого досвіду, коли людині (представнику соціальної групи) пропонують відповісти першим словом, що спало на думку при представленні слова іншого слова без жодних обмежень. Результати такого експерименту показують семантичні компоненти лексичних одиниць, а асоціативні зв'язки слів-стимулів – особливості образів мовної картини світу та ціннісні орієнтації суспільства (Апресян, 2009).

Мета статті – охарактеризувати експеримент як один із ефективних інструментів діагностики ступеня резилентності різних соціальних груп в умовах стресу.

Завдання: 1) представити дефініції поняття «соціальна група» у наукознавстві; 2) надати визначення поняттям «стрес», «стресостійкість» та суміжних з ними понять, які формують термінологічне поле поняття «резилентність»; 3) запропонувати тлумачення поняття «ступінь резилентності» як оптимальної дескрипції-фіксатора сценарію(-ів) розвитку стресостійкості; 4) охарактеризувати теоретичні положення експерименту у психолінгвістиці і назвати основні його характеристики для визначення різних ступенів резилентності.

Виклад основного матеріалу. У сучасних наукових джерелах поняття «соціальна група» розуміють як «сукупність людей, які мають загальну соціальну ознаку й виконують суспільно необхідну функцію в загальній структурі суспільного

поділу праці й діяльності» (Антипина, 1982). Однією з ознак групи є те, що її члени об'єднані спільністю стійких та відновлюваних властивостей (Кузьменко, 2013). Незважаючи на соціальну стратифікацію (за ознаками: нерівності в прибутках, власності, рівні освіти, обсягу влади, професійному престижі, стилі життя, віку, статі, раси, національності тощо) кожен індивід суспільства може перебувати у стресових життєвих обставинах. Найменше вразливими прийнято вважати *малі соціальні групи*, оскільки часте міжособистісне спілкування допомагає їх членам обговорювати різні підходи до аналізу проблеми та пошуку шляхів її вирішення. Наприклад, студентська група має постійно діючу систему прямого й зворотного зв'язку між усіма її членами та лідера-старосту, який / яка разом з усіма іншими членами встановлює стійкі внутрішньо групові норми й цінності. Схожі відносини спостерігаємо також у сімейному колі, дружніх стосунках, малому робочому колективі. Проте, та ж студентська група також входить до академічної групи, яка, в свою чергу, представляє студентство – *велику соціальну групу*. У цьому випадку окремі їх члени можуть не бути особисто знайомі один з одним (через розподіл по спеціальностях, курсах, країнах тощо) і, відповідно, не завжди зможуть демонструвати зразки організованої конструктивної адаптації до кризового середовища. Це також стосується і групи людей, для яких властиві опосередковані соціальні взаємодії (класові, територіальні, етнічні спільноти). На думку Г. М. Дубчак саме студенти, зважаючи на віковий фактор та великі нервово-психічні навантаження, наймовірно вразливі до стресу і потребують підтримки для “становлення і утвердження їх Я-концепції, формування цінностей і норм моралі, визначення й усвідомлення свого місця в світі, що зумовлює завершення процесу становлення особистості” (Дубчак, 2014). Натомість, працівники стресогенних професій з високим ступенем щоденного ризику (представники силових структур, тощо) швидше адаптуються до проблемних ситуацій та конструктивно справляються з ними.

Як бачимо, різні соціальні групи можуть знаходитися в стані стресу – “появі необхідності вирішити певну ситуацію і адаптуватися у нових умовах” (Н. Selye). Постає єдине питання: що таке стрес?

Захисна реакція організму на зовнішні подразники, психічна напруга, що виникає у процесі важких життєвих умов, стан занепокоєння та тривоги через несприятливі обставини – усе це знайоме кожному з нас. Характер й інтенсивність

стресової ситуації в основному визначаються ступенем розбіжності між вимогами, які має конкретна ситуація, діяльність, і тими потенціалами, якими володіє суб'єкт (Львовочкіна, 2017). Якщо для викладача джерелом стресу може стати підвищена відповідальність, професійна компетентність, тиск з боку студента, зміна форми навчання з очної на дистанційну, ослаблення уваги через сімейні проблеми чи стан здоров'я, емоційне вигорання, то для студента стереотипно прийнято вважати тяжкі взаємовідносини з одногрупниками або з членами родини, емоційне та фізичне перенавантаження, несприйняття викладачем, страх публічних виступів або письмових іспитів, брак знань, практичних навичок, низький соціальний статус або інша національність. І навіть перехід на онлайн форму навчання в період пандемії COVID-19 для одних студентів став справжнім порятунком від цих страхів, тоді як для інших це надало більшого нервового виснаження. Джерелом стресу як викладача, так і студента можуть стати *чинники навколишнього середовища* (робочий / навчальний графік, темп роботи / навчання, безпека, маршрут на роботу / навчання), або ж *персональні чинники* – як певний індивід реагує на потенційні джерела стресу, враховуючи працездатність, стійкість до нервових і фізичних навантажень, терпіння, самоповага, здоров'я.

Названі вище захисні характеристики організму людини призвели до появи такого поняття, як «стресостійкість» – це така характеристика із загальних якостей кожної людини, яка має стати ресурсом для подолання життєвих негараздів, адаптації до несприятливих змін, ефективного функціонування у суспільстві, фундаментом для мрій та їх успішного втілення. До речі, створення моделей стресостійкості та виокремлення її компонентів залишається у центрі уваги науковців сучасних досліджень з психології. Якщо А. Львовочкіна виокремлює такі *компоненти стресостійкості*: конативний (поведінковий); емотивний; когнітивний та мотиваційний (Львовочкіна, 2017), то Ю. Тептюк наголошує на трьох блоках формування стресостійкості: індивідуально-психологічні, соціально-психологічні характеристики особистості та характеристики поведінки індивіда у стані стресу (див. праці Ю. Тептюка).

Пошук різних моделей стресостійкості призвів до появи поняття «резилентність» (життєстійкість), який у психології трактують як складну інтегральну властивість особистості, взаємозв'язану з системою елементів, представлених комплексом інтелектуальних, когнітивних, емоційних й особистісних якостей, які забезпе-

чують індивіди можливість переносити значні розумові, фізичні, вольові та емоційні навантаження, зберігаючи ефективність функціонування у стресогенній ситуації – змінених умовах звичного середовища життєдіяльності людини. *Психологічна резилентність* часто перетинається з дотичними концептами: невразливість, особиста ефективність, витривалість, здатність до опору, оптимізм, екстраверсія, емоційна стабільність, які також частково допомагають долати стреси конструктивним шляхом. Американський психолог Е. Мастен виокремила два основні підходи до створення моделей резилентності: якщо *змінно-орієнтовані моделі* застосовуються для перевірки зв'язків між ступенем ризику або масштабом тяжкої ситуації та якостями самого індивіда й навколишнього середовища, здатними компенсувати або захистити людину від негативних наслідків, то *персонально-орієнтовані* – для порівняння індивідів з різними профілями, щоб зрозуміти, що відрізняє резилентних людей від інших груп (Masten, 2011).

На сьогодні закріпилося поняття «ступінь резилентності» можемо представити як оптимальну дескрипцію-фіксатор сценарію(-ів) розвитку стресостійкості, що відображає(-ють) різні зміни і трансформації відповідників, починаючи від *внутрішніх індивідуальних емоційно-оцінних* (відповідно до нерівності в прибутках, власності, рівні освіти, обсягу влади, професійному престижі, стилі життя, віку, статі, тощо), так і *зовнішніх особливостей*, які впливають на поведінку людини – соціальних факторів, національної приналежності. Наприклад, для діагностики ступеня резилентності студентів в умовах пандемії, спричиненої коронавірусною хворобою (COVID-19), пропонуємо до стимульних списків віднести слова: COVID-19, карантин, коронавірус, пандемія, тощо. Зважаючи на неоднорідність структури цієї соціальної групи молоді до особистісних характеристик респондентів віднесемо: національність, стать, вік (студенти першого (бакалаврського) / другого (магістерського) рівнів вищої освіти), місце проживання (з батьками, гуртожиток, оренда), спеціальність (гуманітарні / природничі науки), сімейний стан (одружені / неодружені). Далі заносимо укладені стимульні списки до універсального інструмента Google Forms та визначаємо мовні аналогії, що є пов'язаними з асоціативними процесами соціальної групи «студентство» в електронній формі. Відповідно, здійснюємо опрацювання отриманих результатів із залученням комп'ютерного інформаційно-аналітичного сервісу STIMULUS та визначаємо сту-

пів резилентності студентів в умовах стресу в Україні (Загородня, 2018).

Сучасний аналіз особливої асоціативної структури пам'яті індивіда та колективного позасвідомого із ґрунтовною психодіагностичною методикою завдячує своєму розвитку першим найвним баченням експерименту у часи античності, коли людина прагнула знайти пояснення власної ролі в світі, збагнути витoki життя та зрозуміти природу образів, що виникають без видимої зовнішньої причини, на основі незрозумілих для неї асоціацій (Арістотель, 2002). Якщо взяти за основу періодизації перших спостережень схожості певних явищ, послідовності їх виникнення та різкого вираження протилежності, то найбагатшим на експерименти вважаємо давньогрецький період. Саме він подарував людству перші уявлення Емпедокла щодо фізіології системи дихання та філософського бачення буття, математичні теорії опису вписаних геометричних фігур Архімеда та його закони гідростатики і сили тяжіння, а також неймовірне відкриття Ератосфена щодо розміру та форми Землі. Звичайно, що методологічна процедура проведення цих наукових експериментів у ті часи нагадувала іноді набір індивідуальних переконань (протонауки), проте жага послідовників, які прагнули віднайти підтвержені факти проведених досліджень та відтворити теорію в експерименті (незважаючи на велику віддаленість у часі), стала справжнім проривом нових ідей, теорій та гіпотез, що заклали основу точних та гуманітарних дисциплін. Згодом, впроваджені концепції стали звичними у міждисциплінарному просторі, а їх терміносистема успішно адаптувалась у вигляді окремих теорій різних наукових кіл / шкіл.

Популярне значення “науково поставленого досвіду” було запозичене з німецької лінгвокультури у XVIII ст. та сформувалось з латинського “дослід, випробування, спроба, спостереження”, що, в свою чергу, сягає індоєвропейського кореня *per “пробувати, ризикувати”. Початкове та спрощене бачення наукової процедури відкриття, перевірки та демонстрації гіпотези, сформоване на фрагментарній інтуїції та часткових логічних висновках, потребувало чіткої диференціації критеріїв / параметрів проведення експериментальних досліджень, опису методики відтворення досліду, процедуру відбору матеріалу для спостереження та передбачення очікуваних реакцій.

Різні значення лексеми експеримент збагачено нашаруванням додаткових значень, що з'являються відповідно до первинної появи цього терміну у **формальних точних науках**. Напри-

клад, *експериментальна фізика* розглядає комплекс досліджень про фізичні явища і світ загалом, основним методом якої є спостереження. Натомість ракурс *експериментальної математики* передбачає використання прийомів підстановки, переміщення, доведення від супротивного для перевірки, підтвердження старих і одержання нових фактів / теорем із використанням методу доказового обчислення із сучасною технікою (Арнольд, 2005; Borwein, Bailey, 2005). В основі процедур вимірювання та контролю *експериментальної інформатики* закладено експеримент випробування, діагностування, дослідження або моніторингу (див. П. Космач).

У гуманітарних групах академічних дисциплін загально-сміслове представлення терміну “експеримент” домінує, передусім, у *експериментальній психології* при вивченні об'єкта в умовах спланованого та спеціально створеного зміщення реальності для отримання результатів, які можна узагальнити та використати для перевірки гіпотези (Готтсданкер, 2005). У рамках вивчення дисципліни спостерігаємо тенденцію до еволюції цього терміну – від *вужького* його розуміння як перевірку наукових гіпотез каузального характеру на основі застосування нормативів експериментального методу до *широкого* – як зміна будь-яких умов при вивченні закономірностей у певній галузі емпіричної реальності (Корнилова, 2014). Виокремлені у психології експериментальні методи для вивчення психофізіології відчуттів, сприйняття, розвитку, уваги, свідомості, навчання, пам'яті, мислення, мови мутуалістично впроваджені у *соціологічному експерименті* для отримання даних визначення поведінки соціального об'єкта – індивідуальної особистості (пізнання себе та ставлення до оточуючих, збіги / розбіжності психологічних станів в певних життєвих умовах, мотивації, потяги, комплекси та установки) або колективного бачення понять обраної сфери (із конкретними групами людей для глибокого пізнання соціуму). Ті ж самі закономірності людської поведінки та формування цінностей у суспільстві уже досліджують через призму нового напрямку – *експериментальна філософія* із його індивідуальними методами аналізу рестрикціонізму, експериментального дескриптивізму та експериментального аналізу (О. В. Полунін та

ін.). Міждисциплінарність експериментальних досліджень характерна і для *лінгвістики*, якій підпорядковані у цій проблематиці такі напрями, як психолінгвістика, соціолінгвістика, етнопсихолінгвістика та лінгворелігієзнавство.

Для впровадження нових наукових концепцій у кожному з цих дисциплін дослідники влучно ввели до наукового обігу поняття асоціативного експерименту із домінуючим його підвидом **вільним асоціативним експериментом**, який швидко набуває популярності на тлі суміжних до нього видів (спрямованого та ланцюжкового) у працях з *соціолінгвістики* (Л. Паутова, Л. Масенко, О. Денисевич). Інтерес до психологічних чинників, що впливають на поведінку людини як індивіда, дозволив стрімко розвивати цей напрям у *психолінгвістиці* (Марчук, 2008). У дослідженнях О. О. Залевської представлено зародження асоціативного методу та періоди його розвитку від появи перших асоціативних норм та опису взаємозв'язку механічних стимулів і реакцій до переміщення фокусу дослідження у призму мовленнєвої діяльності людини та формування мовної особистості (Залевська, 2005). Комплексно представила інтегративну модель вільного асоціативного експерименту із детальним описом методики його проведення, механізмами асоціювання та чіткою класифікацією реакцій О. І. Горошко (Горошко, 2001).

Висновки. У підсумку зазначимо, що для того, щоб виміряти ступінь резилентності різних соціальних груп в умовах стресу варто залучити експеримент, зокрема вільний асоціативний експеримент як один із ефективних методологічних процедур установа ступеня адаптації до стресогенних явищ. При цьому, зважаючи на те, що у стані стресу можуть знаходитися різні соціальні групи, які у статті витлумачено як сукупність людей, які мають загальну соціальну ознаку й виконують суспільно необхідну функцію в загальній структурі суспільного поділу праці й діяльності, підхід до проведення психолінгвістичного експерименту потребує подальших методологічних кроків.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у проведенні вільного асоціативного експерименту для визначення ступенів резилентності різних соціальних груп в умовах стресу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антипина Г. С. Теоретико-методологические проблемы исследования малых социальных групп. Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1982. 112 с.
2. Апресян Ю. Д. Исследования по семантике и лексикографии. Т. I: Парадигматика. М.: Языки славянских культур, 2009. 568 с.
3. Аристотель. Нікомахова етика / пер. з англ. В. Ставнюка. Київ, 2002. 480 с.

4. Арнольд В. И. Экспериментальная математика. М.: Фазис, 2005. 64 с.
5. Боднар А.Я., Макаренко Н. Г. Психологічні особливості стресостійкості представників стресогенних професій (на прикладі працівників приватних охоронних структур). *Наукові записки Національного університету "Києво-Могилянська академія"*. 2013. № 1, т. 149. С. 49-56.
6. Бодров В. А. Психологический стресс: развитие и преодоление. М.: ПЕР СЭ, 2006. 528 с.
7. Городецкая Л. А. Ассоциативный эксперимент в коммуникативных исследованиях. Теория коммуникации и прикладная коммуникация. *Вестник Российской коммуникативной ассоциации*. 2002. № 1. С. 28-37.
8. Горошко Е. И. Проблема проведения свободного ассоциативного эксперимента. Известия Волгоградского государственного педагогического университета "Филологические науки", 2005. № 3. С. 53-61.
9. Готтсданкер Р. Основы психологического эксперимента / пер. с англ. Ч. А. Измайлова, В. В. Петухова. М.: Изд-во Московского университета, 1982. URL: <http://flogiston.ru/library/gottsdanker>
10. Денисевич О. Вільний асоціативний експеримент як засіб дослідження соціального портрету. Волинь-Житомирщина: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2010. 193 с.
11. Дубчак Г. М. Розуміння професійної стресостійкості у психологічній літературі. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наукових праць. Вип. 649. Педагогіка та психологія. Чернівці: Чернівецький нац. університет, 2014. С. 39-47.
12. Загородня О. Ф. Асоціативні поля суспільно-політичної лексики в мовній картині світу українців (комп'ютерне опрацювання результатів психолінгвістичного експерименту): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.21. Київ, 2018. 22 с.
13. Залевская А. А. Психолінгвістические исследования. Слово. Текст: Избранные труды. М.: Гнозис, 2005. 543 с.
14. Казміренко Л. І., Кудерміна О. І., Мойсєєва О. Є. Психологія / за заг. ред. Л. І. Казміренко. К.: Вид-во Національної академії внутрішніх справ, 2015. 213 с.
15. Караулов Ю. Н. Активная грамматика и ассоциативно-вербальная сеть. М.: ИРЯ РАН, 1999. 180 с.
16. Ковтунович М. Г. Ассоциативный эксперимент как метод выявления строения структур долговременной семантической памяти. *Психология высших когнитивных процессов*. М.: Пер СЭ, 2004. С. 143-162.
17. Корнилова Т. В. Экспериментальный метод в широком и узком смысле. *Экспериментальная психология*. М.: Аспект Пресс, 2014. 208 с.
18. Кузьменко Т. М. Сутнісні характеристики та класифікація соціальних груп: референтна група: види та функції. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2013. Вип. 18. С. 64-77.
19. Курганова Н. И. Смысловое поле при моделировании значения слова: монография. Мурманск: МГТУ, 2012. 296 с.
20. Львовичкіна А. М., Стоколос Г. М. Соціально-психологічні проблеми організації волонтерської діяльності. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2017. № 1. С. 45-52.
21. Марчук У. Вербальні асоціації у психолінгвістичних дослідженнях. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. пр. URL: <http://litmisto.org.ua/?cat=40>
22. Озадовська Л. Експеримент. *Філософський енциклопедичний словник* / гол. ред. В. І. Шинкарук. К.: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. 742 с.
23. Паутова Л. А. Ассоциативный эксперимент: опыт социологического применения. *Социология*. М., 2007. № 24. С. 150-151.
24. Петренко В. Ф. Ассоциативный эксперимент. *Психосемантика сознания*. М.: Изд-во МГУ, 1988. С. 47-49.
25. Терехова Д. І. Психолінгвістичний аналіз асоціативних полів слова-стимул ДРУГ за даними спрямованих асоціативних експериментів. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія Філологія. К.: Вид. центр КНЛУ, 2017. Вип. 20. Т. 2. С. 85-91.
26. Borwein J. M. The Experimental Mathematician: the Pleasure of Discovery and the Role of Proof. *International Journal of Computers for Mathematical Learning*. 2005. Vol. 10. P. 75-108.
27. Dilts R. Success factor modeling. *Conscious leadership and resilience: Orchestrating innovation and fitness for the future*. Wales: Crown House Publishing, 2011.
28. Masten A. S. Ordinary Magic. Resilience Processes in Development. *American Psychologist*. 2011. Vol. 56. No. 3. P. 227-238.
29. Taylor J. R. An Introduction to Error Analysis. *University Science Books*, 1987.UK: Cambridge publ. 343 p.

REFERENCES

1. Antipina G. S. Teoretiko-metodologicheskiye problemy issledovaniya malykh sotsialnykh grupp [Theoretical and methodological problems of the study of small social groups]. L.: Izd-vo Leningradskogo universiteta, 1982. 112 s. [in Russian].
2. Apresyan Yu. D. Issledovaniya po semantike i leksikografii. T. I: Paradigmatika [Research on semantics and lexicography. Vol. I: Paradigmatics]. М.: Yazyki slavyanskikh kul'tur, 2009. 568 s. [in Russian].
3. Aristotel. Nikomakhova yetika [Nikomakhova ethics] / per. V. Stavnyuka. К.: Akvilon-Plyus, 2002. 480 s. [in Ukrainian].
4. Arnold V. I. Eksperimentalnaya matematika [Experimental mathematics]. М.: Fazis, 2005. 64 s. [in Russian].
5. Bodnar A. Ya., Makarenko N. H. Psykholohichni osoblyvosti stresostiykosti predstavnykiv stresohennykh profesiy (na prykladi pratsivnykiv pryvatnykh okhoronnykh struktur) [Psychological features of stress resistance of stressful professions (on the example of employees of private security agencies)]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu*

"Кyyevo-Mohylyans'ka akademiya" / Natsional'nyy universytet "Кyyevo-Mohylyans'ka akademiya". Kyiv, 2013. T. 149 : Pedahohichni, psykholohichni nauky ta sotsial'ni roboty. S. 49-56. [in Ukrainian].

6. Bodrov V. A. Psikhologicheskyy stress: razvitiye i preodoleniye [Psychological stress: development and overcoming]. M.: PER SE, 2006. 528 s. [in Russian].

7. Gorodetskaya L. A. Assotsiativnyy eksperiment v kommunikativnykh issledovaniyakh [Associative experiment in communication research]. *Teoriya komunikatsii i prikladnaya komunikatsiya*. Vestnik Rossiyskoy kommunikativnoy assotsiatsii. No. 1. Rostov n/D: IUBiP, 2002. C. 28-37. [in Russian].

8. Goroshko Ye. I. Problema provedeniya svobodnogo assotsiativnogo eksperimenta [The problem of conducting a free associative experiment]. *Izvestiya Volgogradskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta "Filologicheskiye nauki"*, 2005. No. 3. S. 53-61. [in Russian].

9. Gottsdanker R. Osnovy psikhologicheskogo eksperimenta [Fundamentals of psychological experiment] / per. s angl. Ch. A. Izmaylova, V. V. Petukhova. M.: Izd-vo Moskovskogo universiteta, 1982. URL: <http://flogiston.ru/library/gottsdanker> [in Russian].

10. Denysevych O. Vilnyy asotsiatyvnyy eksperyment yak zasib doslidzhennya sotsialnoho portretu [Free associative experiment as a means of studying the social portrait]. Volyn-Zhytomyrshchyna: Vyd-vo ZHDU imeni Ivana Franka, 2010. 193 s. [in Ukrainian].

11. Dubchak H. M. Rozumynnya profesynoyi stresostiykosti u psykholohichniy literaturi [Understanding of professional stress resistance in the psychological literature]. *Naukovyy visnyk Chernivets'koho universytetu : Zbirnyk naukovykh prats'*. Vyp. 649. Pedahohika ta psykholohiya. Chernivtsi: Chernivets'kyy nats. universytet, 2014. S. 39-47. [in Ukrainian].

12. Zahrodnya O. F. Asotsiatyvni polya suspilno-politychnoyi leksyky v movniy kartyni svitu ukrayintiv (kompyuterne opratsyuvannya rezultativ psykholinhvistychnoho eksperymentu) [Associative fields of socio-political vocabulary in the linguistic picture of the world of Ukrainians (computer processing of the results of psycholinguistic experiment)]: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk: 10.02.21. Kyiv, 2018. 22 s. [in Ukrainian].

13. Zalevskaya A. A. Psikholingvisticheskiye issledovaniya. Slovo. Tekst: Izbrannyye trudy [Psycholinguistic research. Word. Text: Selected Work]. M.: Gnozis, 2005. 543 s. [in Russian].

14. Kazmirenko L. I., Kudermina O. I., Moysyeyeva O. Ye. Psykholohiya [Psychology] / za zah. red. L. I. Kazmirenko. K.: Vyd-vo Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav, 2015. 213 s. [in Ukrainian].

15. Karaulov Yr. N. Aktivnaya grammatika i assotsiativno-verbalnaya set [Active grammar and associative-verbal network]. M.: IRYA RAN, 1999. 180 s. [in Russian].

16. Kovtunovich M. G. Assotsiativnyy eksperiment kak metod vyyavleniya stroyeniya struktur dolgovremennoy semanticheskoy pamyati [Associative experiment as a method of identifying the structure of the structures of long-term semantic memory]. *Psikhologiya vysshikh kognitivnykh protsessov*. M.: Per Se, 2004. S. 143-162. [in Russian].

17. Kornilova T. V. Eksperimentalnyy metod v shirokom i uzkom smysle [Experimental method in a wide and narrow sense]. *Eksperimentalnaya psikhologiya*. M.: Aspekt Press, 2014. 208 c. [in Russian].

18. Kuzmenko T. M. Sutnisni kharakterystyky ta klasyfikatsiia sotsialnykh hrup: referentna hrupa: vydy ta funktsii. [The definition of characteristics and classification of social groups: reference group: views and functions]. *Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky*. 2013. Vip. 18. S. 64-77. [in Ukrainian].

19. Kurganova N. I. Smyslovoye pole pri modelirovani znacheniya slova: monografiya [The semantic field in modeling the meaning of a word: monograph]. Murmansk, MGGU, 2012. 296 s. [in Russian].

20. Liovochkina A. M., Stokolos H. M. Sotsialno-psykholohichni problemy orhanizatsiyi volonterskoyi diyalnosti [Socio-psychological problems of volunteering]. *Orhanizatsiyina psykholohiya. Ekonomichna psykholohiya*. 2017. № 1. S. 45-52. [in Ukrainian].

21. Marchuk U. Verbalni asotsiatsiyi u psykholinhvistychnykh doslidzhennyakh [Verbal associations in psycholinguistic research]. *Linhvistychni studiyi: zb. nauk. pr.* URL: <http://litmisto.org.ua/?cat=40>

22. Ozadovska L. Eksperyment [Experiment]. *Filosofskyy entsyklopedychnyy slovnyk / hol. red. V. I. Shynkaruk*. K.: Instytut filosofiyi imeni Hryhoriya Skovorody NAN Ukrayiny: Abrys, 2002. 742 s. [in Ukrainian].

23. Pautova L. A. Assotsiativnyy eksperiment: opyt sotsiologicheskogo primeneniya [Associative experiment: experience of sociological application]. *Sotsiologiya*. M., 2007. № 24. S. 150-151. [in Russian].

24. Petrenko V. F. Assotsiativnyy eksperiment [Associative experiment]. *Psikhosemantika soznaniya*. M.: Izd-vo MGU, 1988. S. 47-49. [in Russian].

25. Terekhova D. I. Psykholinhvistychnyy analiz asotsiatyvnykh poliv slova-stymul DRUH za danymy spryamovanykh asotsiatyvnykh eksperymentiv [Psycholinguistic analysis of associative fields of the word-stimulus DRUG according to directed associative experiments]. *Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho linhvistychnoho universytetu. Seriya Filolohiya*. K.: Vyd. tsentr KNLU, 2017. Vyp. 20. T. 2. S. 85-91. [in Ukrainian].

26. Borwein J. M. The Experimental Mathematician: the Pleasure of Discovery and the Role of Proof. *International Journal of Computers for Mathematical Learning*. 2005. Vol. 10. P. 75-108.

27. Dilts R. Success factor modeling. Conscious leadership and resilience: Orchestrating innovation and fitness for the future. Wales: Crown House Publishing, 2011.

28. Masten A. S. Ordinary Magic. Resilience Processes in Development. *American Psychologist*. 2011. Vol. 56. No. 3. P. 227-238.

29. Taylor J. R. An Introduction to Error Analysis. *University Science Books*, 1987. UK: Cambridge publ. 343 p.